

سفالینه‌های جرجان

محمد مرتضائی*

بیشترین و مهم‌ترین مجموعه یافته‌های بررسی و کاوش‌های شهر جرجان، سفالینه‌های آن است که مدارک دست اول برای تاریخ‌گذاری و گاه‌نگاری محوطه و نیز داده‌ی بسیار مهمی برای تحلیل وضعیت ساختار اجتماعی و اقتصادی جامعه است. جرجان یکی از مراکز اولیه ساخت سفال در ایران بوده است. سفال‌های متنوعی که از ترانشه‌های مختلف در این شهر به دست آمده، نشان‌دهنده‌ی تکامل هنر سفالگری در این منطقه است. با مطالعه سفال و ظروف سفالی به دست آمده از جرجان، می‌توان این سفالینه‌ها را از نظر زمانی به شش دوره تقسیم‌بندی کرد:

دوره انتقالی، قرون اولیه اسلامی (سلسله‌های سامانی، زیاری و آل‌بویه) دوره سلجوقی، دوره خوارزمشاهی، دوره ایلخانی و دوره تیموری و صفوی.

این مجموعه را می‌توان به دو گروه اصلی تقسیم بندی کرد: سفالینه‌های بی‌لعب و سفالینه‌های لعاب‌دار. در زیر مجموعه هرکدام، گونه‌های مختلفی بر پایه ویژگی مشخصه، طبقه‌بندی شده است.

مجموعه سفالینه‌های بی‌لعب عبارتند از: گونه قرمز، گونه قرمز داغدار، گونه قرمز کنده، گونه نخودی روشن - تیره، گونه خاکستری روشن - تیره، گونه با نقش مهرزده قالبی، گونه با نقش کنده، گونه با نقش قالبی، گونه با نقش افزوده.

مجموعه سفالینه‌های لعاب‌دار عبارتند از: گونه لعاب یک‌رنگ فیروزه‌ای، گونه لعاب یک‌رنگ سبز، گونه لعاب یک‌رنگ زرد - نارنجی، گونه لعاب قرمز - قهوه‌ای، گونه لعاب یک‌رنگ لاجوردی، گونه لعاب یک‌رنگ سفید، گونه منقوش زرد، گونه منقوش کنده، گونه یک‌رنگ افزوده، گونه لعاب پاشیده، گونه نقاشی زیر لعاب شفاف، گونه کوفی تزئینی، گونه زرین‌فام اولیه و میانه.

*دکترای
باستان‌شناسی

• دوره انتقالی

پس از حمله اعراب در سال ۶۲۲ م، منطقه مازندران برای مدتی استقلال خود را حفظ کرد و هنر این منطقه به پیروی از سنت‌های ساسانی ادامه یافت. این مسأله در هنر سفالگری نیز تجلی یافت. جرجان و مناطق مازندران، سفالینه‌هایی شبیه به ظروف اواخر دوره ساسانی تولید می‌کردند. در مورد دو نوع سفالینه تک‌رنگ و بدون لعاب در کاوش‌های شهر جرجان، سفالینه‌های به دست آمده، از نظر شکل و طرح، شباهت بسیار زیادی با سفالینه‌های اواخر دوره ساسانی دارد. این سفالینه‌ها در این دوره در دیگر مراکز سفالگری ایران نیز تولید می‌شد. پس از این دوره، جرجان زیر سلطه سلسله‌های ایرانی، مانند سامانیان، زبیریان و آل‌بویه قرار گرفت و همچون سایر نواحی ایران، هنر سفالگری آن به دوره شکوهمند جدیدی وارد شد.

• سفالینه‌های بدون لعاب:

سفالینه‌های بدون لعاب جرجان در قرون اولیه را می‌توان به گونه‌های زیر تقسیم‌بندی کرد:

الف) سفالینه‌های گونه ساده

ب) سفالینه‌های گونه کنده

ج) سفالینه‌های گونه منقوش

خمیره‌ی این سفالینه‌ها، به رنگ نخودی و قرمز و به دلیل کاربردی بودن آن‌ها، بسیار متخلخل هستند. فرم سفالینه‌های گونه‌ی ساده شامل کاسه، پارچ، بطری، فنجان، بشقاب، پی‌سوز و قمقمه‌هایی با کف صاف و لبه‌های برگشته است.

فرم سفالینه‌های گونه کنده معمولاً روی گردن یا شانه ظروف دیده می‌شود. طرح هندسی، رایج‌ترین طرح این گونه سفالینه‌هاست. شکل این ظروف شامل پارچ، بطری، بشقاب، پی‌سوز و قمقمه می‌باشد. جذاب‌ترین گروه این سفالینه‌ها، گونه منقوش است. این گونه، از اوایل دوره اسلامی رایج و تا دوره ایلخانی ادامه یافت. نقوش به کار رفته بر روی این گونه سفالینه‌ها، نقوش انسانی، حیوانی و کتیبه‌ی تزئینی است. نقوش کتیبه‌ی تزئینی شامل نقوش خطوط کوفی تزئینی است که این کتیبه‌ها با کتیبه‌های به کار رفته در بناهای این دوره قابل مقایسه است.

• سفالینه‌هایی با نقوش سیاه بر زمینه سفید:

در بین سفالینه‌های قرون اولیه اسلامی، ظروفی هستند که در آن‌ها از رنگ سیاه بر روی زمینه سفید استفاده شده است. خمیره‌ی این گونه، قرمز و نخودی است که با لعاب سفید رنگ پوشانده شده است. کتیبه‌های به کار رفته بر روی این گونه سفالینه‌ها، به رنگ سیاه بر زمینه سفید و بر روی لبه‌ها و مرکز و دیواره‌ی ظرف، شامل اشعار و امثال مانند «شانس خوبی داشته باشی»، «به خدا توکل کن»، «جاودانگی» و «رحمت بر صاحب این ظرف» بوده و برخی مواقع، امضاء سفالگر نیز بر روی ظروف دیده می‌شود. خطوط به کار رفته بر روی این گونه سفالینه‌ها، شامل خطوط اولیه و میانی اسلامی است. نوع دیگر تزئین این گونه

سفالینه‌ها، شامل نقوش حیوانی، هندسی و گیاهی است. تعداد زیادی از ظروف مکشوفه از کاوش‌های جرجان، شامل نقوش اردک در مرکز و تزئینات گیاهی بر لبه و بدنه ظرف دیده می‌شود. فرم رایج این گونه سفالینه‌ها شامل کاسه‌هایی با کف صاف و لبه برگشته و بشقاب‌های بزرگ می‌باشد.

• سفالینه‌های چند رنگ:

مهم‌ترین گونه سفالینه‌های مکشوفه از جرجان، سفالینه‌هایی با طرح چند رنگ است. خمیره‌ی این گونه، قرمز- نخودی و سطح ظروف با لعاب سفیدرنگ پوشانده شده است. تزئینات به کار رفته بر روی این گونه، شامل نقوش چند رنگ که بر روی ظروف نقاشی شده است، سپس روی آن را با لعاب بی‌رنگ پوشانده‌اند. نقوش به کار رفته بر روی این گونه سفال‌ها، شامل نقوش انسانی و حیوانی و گیاهی است. نقوش حیوانی به کار رفته بر روی این گونه سفالینه، شامل بز، کبوتر، اردک، ماهی، اسب، گوزن، شیر و ببر است که با مهارت بسیاری ترسیم شده‌اند. رایج‌ترین نقش بر روی سفالینه‌های مکشوفه از جرجان، نقش کبوتر بوده که با سفالینه‌های سبک آمل قابل مقایسه است. این ظروف، در سایر مراکز سفالگری ایران نیز به دست آمده، ولی مهم‌ترین مراکز ساخت آن‌ها، آمل، نیشابور و جرجان بوده است.

• سفالینه‌های لعاب پاشیده:

تولید سفالینه‌های لعاب پاشیده در جرجان، هم‌زمان با ظروف سلسله‌ی تانگ چین آغاز شد. با وجود این‌که در ابتدا سفالگران جرجانی سعی کردند از ظروف لعاب پاشیده تانگ تقلید کنند، ولی خیلی زود توانستند نمونه‌های بهتری از آن‌ها تولید کنند. سفالینه‌های لعاب پاشیده جرجان را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: لعاب پاشیده ساده و لعاب پاشیده کنده. در ظروف لعاب پاشیده ساده، هم از خمیر قرمز و هم از نخودی استفاده شده است. این خمیر را با لعاب قهوه‌ای، سبز و زرد می‌پوشاندند. فرم این گونه، شامل کاسه، بشقاب و کوزه بوده که اغلب کف‌های صافی داشتند. فرم گروه دوم شامل کاسه و بشقاب بوده و معمولاً با نقوش هندسی، حیوانی و گیاهی به صورت کنده تزئین می‌شد.

• سفالینه‌های تک‌رنگ:

تولید سفالینه‌های تک‌رنگ در اغلب قسمت‌های ایران در پیش از اسلام معمول بود. در دوره‌های پارت و ساسانی، استفاده از لعاب تک‌رنگ مانند فیروزه‌های سبز و آبی بیشتر رایج بود و این مسأله تا اوایل دوران اسلامی، زمانی که رنگ‌های دیگر چون سبز، قهوه‌ای و آبی تیره معمول شدند، ادامه یافت. هر از گاهی در تولید این ظروف، از دو رنگ استفاده می‌شد؛ یکی برای سطح داخلی ظرف و دیگری برای سطح بیرونی آن. ظروف تک رنگ جرجان را می‌توان در دو دوره‌ی مستقل مورد بررسی قرار داد:

الف) از دوره سلجوقی تا دوره ایلخانی

ب) از دوره ایلخانی به بعد

فرم رایج گروه الف، شامل کاسه، پارچ، بطری کوزه، و تنگ بوده که در آن‌ها، هم از خمیره‌ی قرمز و هم نخودی استفاده می‌شد و لعابی سبز، قهوه‌ای، آبی یا زرد آن را می‌پوشاند. دوره دوم که شامل دوره‌های سلجوقی، خوارزمشاهی و ایلخانی می‌شود، یکی از مهم‌ترین دوره‌های تولید سفالینه‌های تک‌رنگ در جرجان به شمار می‌آید. خمیر مورد استفاده هم سفید و هم نخودی و قابل مقایسه با ظروف دوره‌ی سونگ چین است. از نظر تزئین، این سفالینه به سه گروه تک‌رنگ ساده، تک‌رنگ منقوش، تک‌رنگ کنده تقسیم می‌شود. ظروف تک‌رنگ، خمیری به رنگ سفید یا نخودی دارند که با لعاب قلیایی فیروزه‌ای، آبی کبالتی، آبی تیره یا سبز پوشانده شده‌اند. فرم رایج آن‌ها شامل کاسه، بشقاب، پارچ و لیوان است که برخی از آن‌ها با اشکال انسانی و حیوانی تزئین شده‌اند. برخی اوقات، این ظروف به صورت

مشبک ارائه می‌شد که دیواره‌ی آن را با لعاب بی‌رنگ مات می‌پوشاندند و برخی مواقع، از خطوط آبی یا سیاه برای تزئین داخل ظرف استفاده می‌شد. دومین نوع لعاب‌های تک‌رنگ، شامل ظروفی بود که با نقش‌های انسانی، حیوانی و گیاهی تزئین می‌شد. فرم رایج این گونه، شامل کاسه، بطری‌های بزرگ و شمعدان بود. نقوش انسانی به کار رفته در این ظروف، شامل صحنه‌های شکار و بزم بوده که با نقوش ظروف فلزی ساسانی قابل مقایسه است. برخی از ظروف، دارای کتیبه‌هایی به خط عربی و فارسی شامل سعادت، پیروزی، قدرت و برتری است.

عودسوز سفالین با پایه بدون لعاب بلند حلقه‌ای مقعر، بدنه محدب، تزئین: لعاب یک‌رنگ و مشبک

تزیین شده‌اند. خمیره‌ی این گروه شامل سفید یا نخودی است و با لعاب فیروزه‌ای، لاجوردی، سبز و آبی تیره پوشانده می‌شد. نقوش به کار رفته در این گونه سفالینه‌ها، شامل نقوش انسانی، حیوانی و گیاهی است. روی برخی از ظروف، نقوش انسانی یا حیوانی دیده می‌شود که روی زمینه‌ای با نقوش اسلیمی و گیاهی تصویر شده است. تزئین با کتیبه نیز در این گروه رایج بوده است. فرم این گونه سفالینه‌ها، شامل کاسه، بشقاب‌های بزرگ، پارچ و ... می‌باشد.

• سفالینه‌های زرین‌فام:

در مورد خاستگاه این نوع سفال که از اوایل دوران اسلامی به بعد تولید می‌شد، در بین محققان سفال اسلامی اختلاف زیادی وجود دارد. محققان، سامرا و فسطاط را خاستگاه

ظروف زرین فام اولیه و مراکزی چون ری، ساوه، کاشان و سلطان‌آباد را خاستگاه ظروف میانه می‌دانند. اگرچه تا قبل از کاوش‌های یوسف کیانی، محققان جرجان را یکی از مراکز سفالینه‌های زرین فام نمی‌دانستند، ولی در نتیجه کاوش‌های وی و کشف تعداد بسیاری از قطعات زرین فام دفرمه شده و مطالعات آزمایشگاهی و کوره‌های سفالگری و سه پایه‌های چسبیده به قطعات زرین فام، مشخص شد که نه تنها جرجان در سده‌های میانی، مرکز اصلی در تولید سفالینه‌های زرین فام بود، بلکه از دوران اسلامی، ظروف زرین فام در آن تولید می‌شده است. به طور کلی، ظروف زرین فام مکشوفه از جرجان را می‌توان به چهار دوره تقسیم کرد: اوایل اسلام، دوره سلجوقی، دوره خوارزمشاهی و دوره ایلخانی.

• زرین فام‌های قرون اولیه:

ظروف زرین فام اولیه جرجان را می‌توان به دو گروه تکرنگ و چندرنگ تقسیم کرد. خمیر ظروف زرین فام تکرنگ شامل کرم روشن است که به رنگ سفید نزدیک است. تزئینات داخلی این ظروف شامل کتیبه‌هایی به خط کوفی و نقوش حیوانی، گیاهی و نقوش هندسی است. فرم این گونه، شامل کاسه، پارچ، فنجان و تنگ‌های کوچک می‌باشد. کتیبه‌ها معمولاً روی بدنه یا کف ظرف نوشته شده و شامل دعای خیر است. خمیره‌ی ظروف زرین فام چندرنگ شامل نخودی پررنگ یا زرد، قهوه‌ای تیره و روشن و سبز تیره و روشن است. تزئینات به کار رفته بر روی این گونه سفالینه‌ها، شامل نقوش حیوانات و پرندگان (بیشتر کبوتر) و نقوش هندسی و گیاهی است.

• زرین فام‌های دوره سلجوقی:

سفالگران جرجان در این دوره، تکنیک‌های ساخت ظروف زرین فام را به بالاترین حد خود رساندند. خمیره‌ی این ظروف، قرمز یا نخودی است. تزئینات به کار رفته بر روی این گونه، شامل نقوش شخصیت‌های برجسته، زوج‌های در حال گفتگو، سواران و نوازندگان و همچنین نقوش حیوانی و گیاهی روی پس زمینه با جزئیات فراوان که اغلب همراه با کتیبه‌هایی به شکل نوار بود. فرم رایج این گونه سفالینه‌ها، شامل کاسه، بشقاب، پارچ، تنگ، فنجان و بطری است. نقوش تزئینی آن‌ها عبارتند از: افراد در حالت نشسته، حیوانات، حیوان با سر انسان، نقوش گیاهی و ترکیبی.

• زرین فام‌های دوره خوارزمشاهی:

دوره‌ی خوارزمشاهی یکی از مهم‌ترین دوره‌های ساخت ظروف سفالی در جرجان بود که در آن، سفالگران همه گونه سفالینه تولید می‌کردند. سفالینه‌های زرین فام این دوره، دارای خمیره به رنگ سفید مایل به قهوه‌ای است. لعاب‌های مورد استفاده، قهوه‌ای، زرد و طلایی بود، اما در پایان این دوره، به رنگ‌های خرمایی براق و مایل به قهوه‌ای تغییر کرد. نقوش تزئینی شامل نقوش هندسی، گیاهی، اسفنگس غزال، اردک و پرندگان بود. از ویژگی‌های زرین فام‌های این دوره، اشکال انسانی ملبس به نقطه‌هایی کوچک بر روی آن بود که این

نقوش بر روی بدن حیوانات نیز دیده می‌شود. یکی از طرح‌های معمول دیگر این دوره، نقش ستاره شش پر است که در مرکز ظرف بود. نقش انسان نشسته معمولاً در مرکز ظرف دیده می‌شود که برخی اوقات، ترنجی دایره‌ای آن را احاطه کرده است. چهره‌ی این افراد دور نقاشی شده و تنها جزئیات ضروری چهره آمده است. برخی اوقات، ابروهای این افراد به بینی‌شان متصل شده است. این شخصیت‌ها اغلب شخصیت‌های افسانه‌ای هستند. طرح رایج دیگری که در مرکز ظرف به کار رفته، طرح سوار است. اسب معمولاً در حال تاختن و چهره‌ی سوار از رو به رو تصویر شده است. طرح پرندگان نیز رایج بود و معمولاً در سطح بیرونی ظرف و بین دو کتیبه، تصویر می‌شدند. نقوش گیاهی در سطح داخلی ظرف به کار می‌رفتند. مضمون کتیبه‌های به کار رفته در این دوره، شامل رباعی و ضرب‌المثل است که با خط تعلیق نوشته شده و در لبه داخلی یا خارجی ظرف به کار رفته‌اند. کتیبه‌های به کار رفته در این سفالینه‌ها، شبیه کتیبه‌های به کار رفته در بناهاست. شعرهایی که معمولاً در این نوشته‌ها به کار می‌رفتند، از شاعرانی چون بابا افضل، ظهیرالدین فاریابی، فردوسی و دیگر شاعران مربوط به این دوره بوده است.

• زرین‌فام‌های دوره ایلخانی:

با وجود این که شهر جرجان مورد حمله مغول قرار گرفته و ویران شد، در دوره‌ی ایلخانی و تا زمان دومین حمله مغول‌ها به سرکردگی تیمور، هنر ایرانی دوره شکوفایی کوتاهی را گذراند. در جرجان، بازسازی شهر آغاز شد و تولید سفال (اگرچه مانند دوره قبل نبود) از سر گرفته شد. زرین‌فام‌های دوره‌ی ایلخانی از خمیر سفید نازک استفاده شده است. فرم رایج این ظروف، شامل کاسه، بشقاب، تنگ، آبخوری، پارچ و مجسمه‌های انسانی و حیوانی است. نقوش به کار رفته در سفالینه‌های این دوره، شامل نقوش انسانی، حیوانی، گیاهی، هندسی و کتیبه‌ای می‌باشد. در این نقوش، گاهی از لعاب آبی کبالتی استفاده شده که خطوط ضخیم داخل ظرف را به تصویر می‌کشد. کتیبه‌های به کار رفته بر روی سفالینه‌های زرین‌فام این دوره، کاملاً مشخص نیستند و تنها به عنوان تزئین به کار رفته‌اند. این کتیبه‌ها معمولاً داخل ظرف هستند، اما در برخی ظروف، در لبه بیرونی ظرف نیز به کار رفته‌اند. رنگ ظروف زرین‌فام این دوره، قهوه‌ای روشن و طلایی است.

• سفالینه‌های نقاشی زیر لعاب:

خمیره‌ی این نوع ظروف، معمولاً سفید یا نخودی است. برخی از این ظروف، دارای بدنه‌های بسیار نازک و برخی دارای بدنه بسیار ضخیم هستند. به طور کلی، این سفالینه را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد:

الف) سفالینه‌هایی با تزئینات سیاه رنگ بر روی زمینه آبی یا فیروزه‌ای

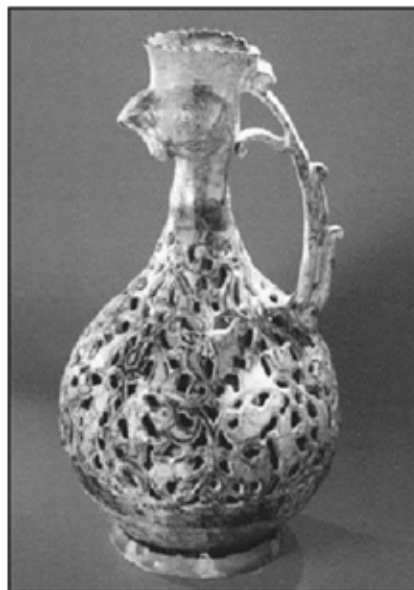
ب) سفالینه‌هایی با تزئینات آبی و سیاه بر روی زمینه سفید یا فیروزه‌ای.

تزئینات داخلی این ظروف، شامل طرح‌های گیاهی و کتیبه‌هایی است که از مرکز به سمت

بیرون ظرف پخش می‌شوند. طرح‌های گیاهی، شامل غنچه‌های بسته، برگ‌های کشیده و برگ‌ها و خطوط پیچ خورده می‌باشد. طرح‌های دیگر عبارتند از: نقوش حیوانی به اشکال ماهی، پرنده، غزال‌های در حال دویدن. فرم رایج این سفالینه‌ها شامل کاسه، پارچ، آبخوری، تنگ، فنجان و بطری است.

• سفالینه‌های مینایی:

در اواخر دوره سلجوقی و در دوره خوارزمشاهی، نوع جدیدی از سفال ابداع شد که به نام مینایی شناخته می‌شود. تزئینات به کار رفته در این نوع ظروف، اغلب با نقاشی‌های میناتورری قابل مقایسه است. مضمون این نقاشی‌ها، داستان‌های مصور در کتاب‌های مهم آن دوره است. شهرهای ری، کاشان و سلطان‌آباد به عنوان مراکز اصلی تولید ظروف مینایی معرفی شده‌اند.

شیوه مینایی بسیار پیچیده است. قسمتی از رنگ دانه‌های زیر لعاب بی‌رنگ به کار می‌رفت و بقیه آن در پخت دوم استفاده و خشک می‌شد، بنابراین سفالگر می‌توانست از رنگ‌های زیادی استفاده کند و ترکیب‌های ظریفی به وجود آورد. نقوش به کار رفته در این گونه سفالینه‌ها، شامل نقوش انسانی، حیوانی، گیاهی و کتیبه‌دار است. ظروف مینایی جرجان را می‌توان به دو دوره تقسیم بندی کرد:

الف) دوره سلجوقی

ب) دوره خوارزمشاهی

تنگ سفالین با پایه‌های حلقوی مقعر؛ بدنه محدب؛ دهانه به شکل خروس لبه کنگره‌ای دسته‌دار

خمیره ظروف دوره سلجوقی، نخودی و رنگ‌های مورد استفاده، قرمز، سبز، زرد، آبی و قهوه‌ای است. طرح‌های هندسی و گیاهی در این ظروف استفاده شده‌اند. برخی اوقات، کتیبه‌های کوفی نیز به همراه آن‌ها در داخل و خارج ظروف به کار رفته‌اند.

خمیره ظروف دوره خوارزمشاهی، سفید و نقوش به کار رفته شامل نقوش گیاهی، حیوانی، انسانی و کتیبه‌های تزئینی است. مضمون نقوش انسانی، سواران، صحنه‌های عاشقانه و افراد در حالت نشسته را به تصویر می‌کشد. مضمون کتیبه‌های به کار رفته بر روی این سفالینه، شامل کلماتی مانند قدرت، پیروزی، سعادت و اشعار فارسی است. فرم رایج این گونه سفالینه‌ها عبارتند از: بشقاب، پارچ، بطری، آبخوری و تنگ.

• کتیبه‌های سفالینه‌های جرجان

بیشتر سفالینه‌های جرجان، با کتیبه‌هایی در سطح داخلی یا خارجی ظرف تزئین شده‌اند. سفالینه‌های قرون اولیه اسلامی، اغلب دارای کتیبه‌های کوفی هستند. متن این کتیبه‌ها، احتمالاً در قالب‌های فلزی یا چوبی نوشته می‌شد و شامل لغات یا ضرب‌المثل‌های عربی همچون رحمت، رحمت بر صاحب این ظرف، سعادت، توکل کن به خدا، جاودانگی و در برخی مواقع، همراه با امضای سفالگر بود. در دوره‌ی سلجوقی و خوارزمشاهی، استفاده از کتیبه رایج‌تر بود و این کتیبه‌ها پیچیده‌تر شده‌اند. سفالینه‌های تک‌رنگ، با انواع مختلف کتیبه‌ها تزئین می‌شد که در بین آن‌ها، شیوه‌ی یادبود قابل مقایسه با کتیبه‌های همین دوره بود. استفاده از کتیبه، در ظروف قالبی بدون لعاب نیز رایج بود. متن این کتیبه‌ها، شامل ضرب‌المثل‌های عربی و کلماتی چون افتخار، رفاه، سعادت، سلامتی، عزت، بهروزی، قدرت و در برخی اوقات، نام سفالگر و تاریخ ساخت آن است. اغلب ظروف زرین‌فام و مینایی این دوره، در متن کتیبه‌ها، از خط تعلیق و شکسته تعلیق بر روی لبه‌ها، مرکز و بدنه داخلی ظروف استفاده کرده‌اند. در دوره‌ی ایلخانی و تیموری، متن‌هایی با خط شکسته در داخل و خارج ظرف استفاده می‌شد. استفاده از رباعیات در این کتیبه‌ها رایج بود و اشعار غالب، از شاعران مشهور معاصر گرفته می‌شد. در میان شاعران ایرانی که از شعرهایشان استفاده می‌شد، می‌توان به فردوسی، باباافضل، انوری، ظهیرالدین فاریابی، حافظ، تقان‌شاه، مجدالدین بغدادی و در میان شاعران عرب، می‌توان به عبیدبن ابرسی و طرف‌بن عبدالبکری اشاره کرد.

• کوره‌های جرجان:

کوره‌های مکشوفه در جرجان، از نظر فرم و شکل شباهت بسیار زیادی به کوره‌های مکشوفه از شهر تاریخی نیشابور دارد. در نتیجه‌ی کاوش‌های شهر جرجان، تعداد ۵ کوره سفالگری شناسایی شده است. فرم رایج این کوره‌ها به صورت مدور و مستطیل شکل است. این کوره‌ها از بیرون، مدور با قطر بین ۲۳۰ تا ۷۰۰ سانتی‌متر متغیر است و از داخل، مثلثی شکل است. ارتفاع آن‌ها بین ۶۰ تا ۲۳۰ سانتی‌متر متغیر است و در آن آتشدان قرار دارد. مصالح به کار رفته در ساخت این کوره‌ها، از آجرهایی به ابعاد ۲۵×۲۵×۴ سانتی‌متر است که با گلی به ضخامت ۳ سانتی‌متر اندود شده‌اند. داخل این کوره‌ها، سوراخ‌هایی برای آویزان کردن سفالینه‌ها به وسیله تویی‌ها و سه پایه‌های سفالی ایجاد شده است. از داخل این کوره‌ها، بقایای سفالینه‌های دفرمه شده، جوش کوره، سه پایه و تویی سفالی به دست آمده است.

• پی‌سوزهای سفالین:

از دیگر یافته‌های حفاری شهر تاریخی جرجان، پی‌سوزها هستند که تعداد آن‌ها بسیار زیاد است. پی‌سوزهای مکشوفه، از نظر شکل و لعاب، بسیار متنوع و جالب توجه‌اند. اغلب پی‌سوزها دارای لعابی به رنگ‌های زرد، آبی، قهوه‌ای و سبز، و پی‌سوزهای بدون لعاب نسبت به لعابدارها از تعداد کمتری برخوردار هستند. این پی‌سوزها به فرم‌های گوناگون، شامل یک

شعله و دو تا شش شعله و برخی پایه‌دار و بدون پایه هستند. بعضی از این پی‌سوزها به شکل مجسمه حیواناتی همچون گوزن و بز تزئین شده‌اند.

• ففقا‌های سفالین:

تعداد بسیار زیادی ففقا در نتیجه‌ی کاوش‌های باستان‌شناسی شهر جرجان به‌دست آمده است. به‌طور کلی، ففقا‌های به‌دست آمده از جرجان را می‌توان به دو گونه‌ی ساده و منقوش تقسیم‌بندی کرد. ففقا‌های ساده به رنگ‌های نخودی و خاکستری تیره و روشن در ابعاد مختلف بزرگ و کوچک به‌دست آمده است. ففقا‌های منقوش که تعداد آن‌ها از ففقا‌های ساده کمتر است، شامل نقوش هندسی و گیاهی به صورت کنده و استامپی هستند.

منابع:

- بهرامی، مهدی. (۱۳۲۷). صنایع ایران: ظروف سفالین. دانشگاه تهران.
- پرایس، کریستین. (۱۳۵۶). تاریخ هنر اسلامی. (ترجمه مسعود رجب‌نیا). تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- قائینی، فرزانه. (۱۳۸۳). سفال جرجان. اداره کل انتشارات و تولیدات فرهنگی میراث.
- کامبخش فرد، سیف‌اله. (۱۳۷۹). سفال و سفالگری در ایران: از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر. تهران: ففتوس.
- کیانی، محمدیوسف، و کریمی، فاطمه. (۱۳۶۴). هنر سفالگری در دوره اسلامی. تهران: مرکز باستان‌شناسی ایران.
- Bahrami, M. (1949). Gurgan faience. Cairo.
- Kiani, M. Y. (1974). "Recent Excavation in Jarjan" the art of Iran and Anatolia. 13-11 centuries A.D colloquies on Art and archaeology on Asia. University of London.